

Tetis, perfectament calculada per evitar l'amenaça: és una boda condemnada al fracàs, perquè les unions entre mortals i immortals sempre són anormals i insòlites (l'excepció és la de Cadmos i Harmonia); precisament el rebuig de Tetis a aquesta unió és el que la impulsa a fer immortal el seu fill. L'heroi passa per una iniciació al costat de Quiró, iniciació que es veu completa quan, vestit de dona i preparat per al matrimoni (car té el seu fill Neoptòlem), abandona la cort de Licotorses i és admès a l'exèrcit. Ja és adult. Aleshores es produeixen els ultratges per part d'Agamèmon que coneixem tan bé. El punt culminant és l'encontre amb Hèctor. Tots dos representen el destí tràgic del guerrer: la mort. Quan Aquil·les mor s'ha acabat de desenvolupar el pla de Zeus. És ben segur que mort no representarà cap perill per a Zeus. Aquil·les, emperò, tanmateix no era un cabdill de cap a peus i per això a l'apartat setè d'aquest capítol («VII. A modo de conclusió: Aquiles o la soberania impossible») trobam: «Si Aquiles representa, a lo largo de la *Iliada*, al guerrero asocial de origen indoeuropeo y si su personaje se opone

a todos aquellos héroes que simbolizan la soberanía dentro del poema, o de la tradición homérica, es para destacar su imposibilidad para gobernar, para ser soberano».

Ja per acabar, el capítol novè: «IX. Odiseo: el héroe peculiar». La majoria d'episodis d'Odiseu estan relacionats amb la guerra de Troia, ja sigui durant el viatge d'anada, en el transcurs de la guerra, o de tornada. L'Odiseu de la *Iliada* no és ben bé el mateix que el de l'*Odisea*, al darrere d'aquesta afirmació podem trobar tots els matisos que vulguem al capítol i, com a colofó, hi ha una minuciosa anàlisi del retorn a casa d'Odiseu i la prova de l'arc. Fins i tot uns il·lustracions a la p. 396 de diferents hipòtesis de com eren les atxes que havia de travessar amb una fletxa.

Per la petita mostra que n'hem ofert, el llibre és molt complet. Hi manca una llista de tota la bibliografia i també la correcció d'una dotzena d'errades tipogràfiques (p. 157 *retroatre*; p. 238 *ofecido*, etc.). A part d'això, tota la resta són lloances.

Antònia Soler i Nicolau

MAYER, Marc; MIRÓ, Mònica (eds.). 1996.

Cornucopia 3. Homenatge a F. Giunta «Committenza e committenti tra antichità e alto medioevo».

Actes del XVI Workshop organitzat per la Scuola Superiore di Archeologia e Civiltà Medievali (Erice, 1 a 8 de març de 1994).

PPU—Littera—Departament Filologia Llatina UB. 241 p.

ISBN 84-477-0600-1.

El març de 1994, per primera vegada, el col·loqui de la Scuola Superiore di Archeologia e Civiltà Medievali se celebrava sense la presència del que va ser l'iniciador d'aquests cursos, Francesco Giunta, mort dos mesos abans. En la seva Sicília natal, historiadors de l'art, historiadors i filòlegs van presentar diversos treballs sobre l'evergetisme a l'antiguitat i a l'alta edat mitjana. Els articles resultants de les intervencions dels participants es recullen en aquestes actes publicades oportunament pel Departament

de Filologia Llatina de la Universitat de Barcelona, de la qual Giunta era doctor *honoris causa*.

Els articles, que segueixen l'ordre alfabètic dels autors, van precedits del «Pòrtico» de Marc Mayer en record de l'homenatjat i d'un resum de la seva activitat professional signat per Salvatore Fodale.

En el primer dels articles, «Alfonso II. Su personalidad y su teoría del Estado reflejadas en el arte», Isidro G. Bango Torviso parteix d'un fragment de la *Crónica de*

Albelda per parlar tant del concepte d'Estat i d'Església que se'n desprèn com de les materialitzacions arquitectòniques d'aquest concepte.

Luis Caballero Zoreda se centra en la tercera part de la seva intervenció en el curs en l'article «Arte de época visigoda y arte de raíz islámica: una hipótesis sobre el influjo islámico en la arquitectura de la península Ibérica entre los siglos VIII y X», que proposa una cronologia més tardana per a esglésies considerades fins ara d'època visigoda, ja que hi observa formes constructives i decoratives arribades a través del món islàmic.

Tornem a centrar-nos en el tema del col·loqui amb l'article d'Eduard Carbonell i Esteller, «Las relaciones de artistas y comitentes en Catalunya en época románica», que resumeix la seva ponència. Una introducció general va seguida de l'estudi, a partir de documentació de l'època, de diferents aspectes sobre els arquitectes, pintors, escultors, constructors, procuradors, administradors clients i donants, i de l'estudi, a partir de l'obra mateixa, de la relació entre clients, artistes i donants.

La primera part de «Mecenatismo privado e publico nell'Italia romana», de Lietta de Salvo, és un útil resum amb una extensa bibliografia de la història de l'evergetisme a Roma des de les arrels en edat hel·lenística fins al sorgiment de l'evergetisme cristià. La segona part se centra en els exemples de Plini per a l'època de l'alt imperi, de Q. Aureli Memmi Símmac per a l'evergetisme dels espectacles a l'època tardoimperial i d'una carta de Cassiodor per a la transformació de l'evergetisme edilici ja al segle VI.

Noël Duval, en «L'évergétisme chrétien et l'épigraphie en Afrique du Nord», fa una actualització del tema amb orientació bibliogràfica. En comparació amb altres llocs, a l'Àfrica hi ha poques dedicatòries explícites en monuments culturals, però les excepcions mostren les característiques habituals de l'evergetisme cristià.

«El evergetismo en el reino visigodo (siglos VI-VIII): una propuesta metodológi-

ca», de Luis Antonio García Moreno, presenta una aplicació de les diverses perspectives sota les quals s'ha estudiat l'evergetisme de l'antiguitat tardana al cas del regne visigot hispànic.

L'article següent, «Algunas observaciones sobre sarcófagos tardoantiguos y cristianos primitivos y sus compradores», un resum de Mònica Miró de la intervenció de Guntram Koch revisat pel professor de la Universitat de Malburg, tracta sobre el tema de la identitat i l'acció dels compradors. Partint d'un conjunt de tres sarcòfags posa de relleu la poca influència del comitent sobre el programa decoratiu, fet explicable en els sarcòfags cristians per motius religiosos, però que també s'observa en els pagans, malgrat les excepcions presentades en l'article.

Lucia Teposu-Marinescu, en «L'evergetismo in Dacia romana», compendia les inscripcions que fan referència al tema de l'article anotant la seva distribució territorial i separant les que testimonien construccions o restauracions d'edificis públics de les que informen de donatius de diners, que, segons les dades epigràfiques, són rars a la Dàcia.

L'article «El evergetismo referente a las aguas en Hispania», de Marc Mayer, repassa les diferents motivacions de l'evergetisme amb nombrosos exemples de la Hispània romana referits a les donacions evergètiques relacionades amb l'aigua i presenta una extensa nota bibliogràfica sobre el tema, des de la general fins a la particular referida a Hispània.

Patrizio Pensabene, en «Costruzioni pubbliche e committenza nella Spagna romana», estudia la condició social dels evergetes privats posant en relació dades epigràfiques de monuments i de l'epigrafia de les àmfores amb les fonts arqueològiques en dos casos diferents, el de la Bètica i el més complex de la Tarraconense.

Adriano Peroni, en l'article «Committenza artistica alto medievale: nota introduttiva alla committenza architettonica», redueix el tema tractat en la seva intervenció al terreny de l'arquitectura, la seva problemàtica, les fonts,

la relació amb la litúrgia i sobretot la competència directa dels evergetes en els projectes.

L'article d'Isabel Rodà, «Encargos privados de monumentos públicos en *Hispania*», presenta una visió general sobre l'evergetisme privat a Hispània, il·lustrada amb exemples, i l'anàlisi d'un exemple concret, el de la ciutat d'*Emporiae*, que l'autora destaca per la seva riquesa i coherència.

Claire Sotinel tracta sobre l'evolució de l'evergetisme cristià de l'antiguitat tardana respecte al de l'antiguitat a partir de l'anàlisi de l'obra d'Ennodius de Pavia en l'article titulat «L'évergétisme dans le royaume gothique: le témoignage d'Ennode de Pavie».

Finalment, «El Beato de Fernando I y Sancha, un manuscrito real», de Joaquín Yarza Luaces, tracta sobre l'originalitat d'aquest beate, relacionat amb el tema del col·loqui pel fet que probablement havia de ser donat a la col·legiata de St. Isidor de Lleó.

Salvador Claramunt presenta les conclusions del col·loqui i informa del contingut de les intervencions dels participants per posar punt i final a unes actes publicades a Catalunya d'un col·loqui celebrat a Sicília, dues terres que van protagonitzar bona part dels estudis medievalístics de Francesco Giunta.

Norma Jorba

DUBOIS, L. 1996.

Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont.

Coll. Hautes Études du Monde Gréco-Romain, n. 22.

Droz: Genève. 208 p.

ISBN 2-600-0016504.

Los epigrafistas y filólogos griegos occidentales hemos de felicitarnos por la reciente publicación de una útil antología de las más tempranas inscripciones procedentes de una de las colonias milesias del Ponto, concretamente la región de Olbia, a cargo de Laurent Dubois, habitual colaborador del *Bulletin Épigraphique* de la REG, y a quien ya debíamos la publicación de otros *corpora* dialectales, de Occidente en este caso (*Inscriptions grecques dialectales de Sicile*, coll. Éc. Fr. de Rome, nº 119, 1989; *Inscriptions grecques dialectales de Grande Grèce, I: colonies eubéennes, colonies ioniennes. Emporia*, coll. Hautes Études du Monde Gréco-Romaine, nº 21, Droz, Ginebra, 1995), y autor también de un pormenorizado estudio sobre el dialecto arcadio (*Recherches sur le dialecte arcadien*, I-II-III, Louvain-la-Neuve, 1986, reimpr. 1988).

La facilidad de consulta, en el volumen que ahora comentamos, de unos materiales cuya accesibilidad (excepto en algún caso

ya muy conocido como la famosa carta de Berezan) no era fácil para nosotros —tanto por la dificultad del vehículo lingüístico, como por el carácter disperso de sus respectivas publicaciones—, es algo que debemos agradecer a nuestro colega francés. Si además nos lo ofrece con una precisa descripción que incluye los correspondientes facsímiles, una bibliografía puesta al día, y un amplio comentario con aportaciones personales muchas veces, nuestra deuda es aún mayor.

El libro comienza con una breve Introducción (p. X-XVII) a la documentación epigráfica analizada y unos mapas de las colonias griegas del Ponto Euxino y planos de Berezan y de Olbia, que ayudan a precisar la localización geográfica del material epigráfico. El núcleo del volumen lo constituye la presentación del material epigráfico seleccionado, que, lógicamente, ocupa la parte central y más extensa del libro (páginas 1-80). Dubois precisa (p. X) que